

MF Dnes, 16.7. 2005

Lepší je být chudý a bez práce

Americký historik David S. Landes podává v knize Bohatství a bída národů mistrovskou analýzu velkých úspěchů a tragických selhání některých států a jejich ekonomik. Říká jasně: ekonomický úspěch dané společnosti souvisí s morálními a kulturními imperativy, na nichž je postavena.

Objemná kniha Davida S. Landese (1924) Bohatství a bída národů, jejíž originál vyšel v roce 1999, není náhodnou parafrází klasického díla Adama Smithe Bohatství národů. I u Landese je zřejmá fascinace Albionem a jeho historickou rolí. Smithův spis ve své době pomohl skoncovat s merkantilismem, jenž zdroj bohatství hledal v hromadění kapitálu, a přinesl ekonomický návod pro řešení problémů nejrozvinutější ekonomiky 18. století. A tak jako Smith nebo John Stuart Mill v Principech politické ekonomie, popřípadě Max Weber v Protestantské etice a duchu kapitalismu, tak i Landes usiluje o nadčasovou analýzu důvodů ekonomické superiority transatlantické civilizace, ale především chce odhalit příčiny selhání a úpadku ve své době "světových" velmocí a technických a vědeckých tahounů. V dobré vědecké práci nestačí popsat co a jak, nýbrž hlavně zkoumat proč. K tomu je důležité popírání dogmat a autorit; dnes pak také absence politické korektnosti a ideologického nánosu.

Landesovo Bohatství a bída národů je v současném kontextu výjimečné zejména tím, že autor se téměř oprostil od obvyklých autocenzorských omezení a pojmenoval věci pravými jmény. Není divu, že ho americká akademická levicová kritika nešetří a obviňuje z přílišného europocentrismu (za onu "smithovskou" volbu Anglie). Levice zkrátka obecně neodpouští, když někdo nemá omluvné pochopení pro nesnadný úděl méně rozvinutých a když zavrhuje klišé o bohatém centru, které způsobuje zaostávání držav. A Landes ve svém neoklasickém přístupu nešetří nikoho! Pokud navíc Landes považuje extrémní levici a pravici, fašismus a komunismus, za rovnocenné v jejich pohrdání demokracií, v jejich předstírání mravnosti a odporu vůči buržoazním hodnotám a v jejich důrazu na funkci státu namísto zdůrazňování role trhu - a dokládá to přesouváním vyznačů od jedné ideologie k druhé - má na rozhořčené odmítání zaděláno na všech frontách.

Evropo, měj se ráda!

Kolonialismus se v Landesově knize jeví jako nevyhnutelná historická etapa. Před Evropou kolonizovali třeba Turci a před nimi ještě například starobyílí Egyptané. Landes nemá cíl sypat Evropě popel na hlavu za její minulost, ale zjistit, proč nakonec Evropa kolonizovala a nikoliv byla kolonizována - vždyť mnohé civilizace dosáhly vysokého stupně rozvoje tisíce let před Evropou. Evropa je však ovládla nebo alespoň ekonomicky předstihla.

Zde leží jádro knihy: Landes přesvědčivě ukazuje, že nikoliv zlý nepřítel, západ, východ, osud, nebo vítr, nýbrž zejména vlastní kulturní a společenské (i náboženské) hodnoty a instituce, spoluutvářené v relativním souladu s podnebím a s přírodním bohatstvím, jsou rozhodujícím faktorem ekonomického úspěchu evropského modelu civilizace. Praví tak v kalvinistickém duchu: Bůh pomáhá těm, kteří si pomáhají hlavně sami.

Ne každá společnost je úspěšná, ale každá společnost má úspěšné. Jenže může jít pouze o úzkou diktátorskou skupinu a národ dál skomírá. Výběr elit v konkurenčním prostředí se

z dlouhodobého hlediska zkrátka vyplácí, nakonec z toho těží i sama společnost. Příklady táhnou a pozitivní (i sobecká) motivace je dlouhodobě lepší než knuta. Ochrana majetku a svobod jednotlivce spolu s kalvinistickou morálkou nadto kladou důraz na produktivní užití zisků, na jejich akumulaci a další investování. Vyšší výnosy stimulují a odměňují vědecký pokrok plynoucí z plodů svobody myšlení a z konkurence názorů. Pro někoho popis odporného kapitalismu, podle Landese nutná podmínka historického úspěchu. Všechny velké říše se totiž rozložily nebo zaostaly kvůli vlastním problémům. To neznamená, že vnější element neexistoval, leckdy byl přímým důvodem násilného pádu, avšak dlouhou dobu před vpádem se impérium dostalo do stagnace a dovolilo ostatním zemím, aby jej ekonomicky či technicky předstihly. Následná vnější agrese byla otázkou času.

Když práce není v módě

V hledání příčin dlouhodobé stagnace muslimského světa se Landesův spis podobá analýze nyní tak populární knihy Fareeda Zakarii *Budoucnost svobody* (vloni její překlad vydalo nakladatelství Academia). Nezdár vede k agresi, k obviňování vnějších nepřátel a ke ztrátě víry ve vlastní schopnosti a budoucnost. Zatímco Zakaria se zaobírá rolí a přenositelností liberální demokracie jako hlavního hybatele úspěchu transatlantické civilizace, Landes postupuje opačným směrem: ptá se po zdrojích, které umožnily vznik tohoto efektivního uspořádání, a po tom, v čem předchozí, rozvinutější civilizace selhaly. Podobně jako u Zakarii je i v Landesově pojetí rychlé bohatství prokletím. Jedno ze základních poselství knihy *Bohatství a bída národů* je dokumentováno na historických příkladech. Lepší je být chudý a nezaměstnaný - toto heslo vládlo v 17. století ve Španělsku. Bohatí si kupovali u chudých spásu a od 16. století probíhal proces úpadku. Španělsko, ačkoliv mělo praktický monopol na dodávky do Nového světa a obrovskou državu, tlumilo výrobu a dováželo snad úplně všechno včetně potravin. Zatímco zahraniční dodavatelé se učili, zdokonalovali výrobky a postupy, domácí výroba skomírala, poněvadž byl uctíván vznešený životní styl. Práce nebyla v módě. Nezasloužené bohatství plynoucí z koloniálního koření či zlata a stříbra z Nového světa umožnilo život v luxusu téměř všem, koruna z koloniálních výnosů štědře utrácela. Ekonomicky největším luxusem je válka, která nebuduje, nýbrž ničí existující hodnoty. A španělská koruna nejen válčila, ale také potřebovala zbraně i zásoby, které musela dovážet. Kornout blahobytu se zdál bezedný; nakonec se však vyčerpal. Po několika státních bankrotech tamější společnost upadala do relativní bídy. Nabízí se paralela se současným evropským sociálním státem: zaměstnává téměř polovinu pracovní síly v neproduktivním státním sektoru a přerozděluje přibližně stejné množství hrubého domácího produktu (HDP). Jak dokumentuje William Lewis (*The Power of Productivity: Wealth, Poverty, and the Threat to Global Stability*), USA v dobách svého rozmachu před první světovou válkou přerozdělovaly sedm a půl procenta domácího produktu, Francie něco málo pod deset procent. V tomto srovnání pak Japonsko s dvaceti procenty v roce 1950 vypadalo jako hýřil.

Japonci přeskočili páru

Landes není pouze pesimistický. Japonský skok vpřed představuje naději pro všechny vzadu.

Pro Japonsko bylo důležité, že se dlouho nacházelo pod úrovní Číny, a proto se naučilo přejímat od jiné civilizace její poznatky, aniž trpělo pocitem méněcennosti. Po zákazu

křesťanství, občanské válce a sjednocení se japonské ostrovy v polovině 17. století dokonale izolovaly. Došlo k pokusu zakonzervovat strukturu společnosti, jež připomínala evropské nevolnictví. Navíc skončilo období válek a válečníci byli náhle nepotřební. Do sebe uzavřená společnost stagnovala, nicméně stála před historickou změnou. Existovala relativně nezávislá panství. Zatímco samurajové se starali o slávu a ignorovali zisk, obchodníci se chovali opačně. Měli obdobnou pracovní etiku jako kalvinisté. Tehdy vzniká japonská obdoba weberovské morálky šetření (na rozdíl od Evropy zde hraje důležitou roli silně vlastenecký prospěch země). Vládci rychle pochopili, že v období míru nikoliv válečníci, nýbrž ekonomické příjmy znamenají požitky a moc. Cesta rozvoje byla otevřena.

Tradice účinné vlády, pracovní etika, sebekázeň a snaha se naučit od těch, kteří se dostali dál, umožnily na konci 19. století přeskóčit období páry rovnou k elektřině. V roce 1920 bylo přes polovinu pohonu v průmyslu obstaráváno elektrickými motory, zatímco v USA to bylo třetina a v Británii asi čtvrtina. Proces měl samozřejmě i stinné stránky - neúměrnou dřinu a nacionalismus.

Nepůvabná kapitola z portugalských dějin

Historický ekonomický výlet u Landes končí výsledky průmyslové revoluce a druhou světovou válkou. Druhá polovina 20. století je - s výjimkou popisu Japonska - už jen načrtnuta. Landes jako správný historik příliš nepíše o době, kterou zažil. Pro českého čtenáře je jeho kniha důležitá nikoliv výhradně tím, co v ní je, nýbrž především tím, co v ní není - což si uvědomíme právě díky tomu, co v ní je. Landes, s výjimkou tří stránek, totiž opominul zatím poslední pád jednoho impéria: ekonomický kolaps komunistického bloku. Každý tuzemský čtenář má proto možnost příčiny a fenomény historických ekonomických pádů srovnávat s vlastní zkušeností ze života v "rozvinutém socialismu jakožto předstupni komunismu". Při takovém náhledu dojdeme k pochopení, nikoli až tak překvapivému, že říše Arabů nebo dynastická Čína zahynuly na stejné ekonomické nemoci jako sovětský blok.

Vraťme se ještě pro jednu paralelu do evropské historie, do dob španělské inkvizice. V relativně liberálním Portugalsku na konci 15. století kvetla matematika a astronomie jakožto nástroje navigace a mořeplavby. Přelom 15. a 16. století znamenal obrat a Portugalsko se otočilo zády ke svobodnému myšlení; nekatolíci začali být pronásledováni. Vědecká elita zmizela do dvaceti let, středověké univerzitní osnovy zkameněly. Pronásledující tak utrpěl z dlouhodobého pohledu větší ztráty než pronásledovaný (právem se jedna kapitola v Landesově díle jmenuje Bohatství znalosti). Intelektuální život v Portugalsku úplně zmizel po sjednocení pod Filipem II. a diplomaté, kteří přinášeli zprávy o pokroku zbytku Evropy, upadli do podezření - vraceli se přece ze zakázané oblasti. Portugalsko, dříve tvůrce moderní mořeplavby, náhle obkreslovalo holandské mapy.

K čemu může být dobrá historická zkušenost

Protestantská reformace podnítila gramotnost, podporovala skepsi a odmítání autorit. To je základ moderní vědecké práce. Katolické státy reagovaly uzavřením se do sebe. Ve jménu zachování společenského řádu se církev stala nástrojem státu pro potírání svobodného myšlení.

Na španělských univerzitách byla výuka již pouhou indoktrinací, dovážené knihy musely být schvalovány, stejně tak knihy k tisku, a některé byly zakázány nikoliv kvůli obsahu,

nýbrž kvůli smýšlení autorů. Pro jistotu se nakonec zakázalo i studium v zahraničí. Kdo se provinil, byl vyobcován. Režimu nestačí jen viníka chytit a potrestat, přistižený se musí kát a sám sebe odsoudit pro blaho všech.

Obdobně se vedlo Galileovi v Itálii, který své Rozmluvy o dvou vědách musel po odvolání Rozhovoru publikovat v Leydenu. I filozof Descartes raději odjel z Francie do Holandska a jeho Pravidla pro řízení rozumu vyšla až padesát let po jeho smrti (roku 1701), ačkoliv je dokončil již kolem roku 1630.

Cena historických omylů byla nesmírná, ale nemusí být marná. Dají se totiž najít styčné plochy se současnými evropskými problémy a díky historické zkušenosti lépe identifikovat zdroje nákazy, jimiž dnes jsou kupříkladu Pakt stability a růstu nebo společná zemědělská politika.

Opustit tradiční hodnoty, z nichž vzešla evropská civilizace, třeba ve jménu multikulturalismu nebo rovných výsledků, znamená zničit kořeny historického úspěchu euroatlantické civilizace a poslat ji jako další exemplář do propadliště dějin.

***

Lubomír Lízal

Narodil se v roce 1969. Vystudoval FEL ČVUT, titul PhD získal na CERGE UK. Absolvoval výzkumné a studijní pobyty na Tinbergen Institute (Amsterdam), University of Pittsburgh, a University of Michigan. Od roku 2003 ředitel Národohospodářského ústavu AV ČR a též CERGE Univerzity Karlovy. Odborné články publikoval doma i v zahraničí, spoluautor knihy Český podnik v české transformaci (Academia).